

ELTE Társadalomtudományi Kar

Szociális Tanulmányok Intézete
Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék

BÜNTETÉS ÉS/VAGY HELYREÁLLÍTÁS?

A resztoratív igazságszolgáltatás

intézményesülése

Magyarországon

című

PhD disszertáció

tézisei

Konzulens:

Dr. Herczog Mária

Készítette:

Fellegi Borbála

A disszertáció célja, hogy képet alkosson a *helyreállító* (resztoratív) *igazságszolgáltatás* szemléletének és gyakorlatának társadalmi alrendszerbe történő beilleszthetőségéről. A dolgozat a személyközi kapcsolatok (*mikro*) szintjétől az intézmények szintjén (*mezo*) megfigyelhető folyamatokon át a *makrotársadalmi* mechanizmusokig, átfogó módon kívánja feltérképezni a helyreállító igazságszolgáltatás elmélete és gyakorlata mögött meghúzódó jelenségeket.

A tanulmány *kulcsszavai* felsorolhatók: a közösségi szabályalkotás, szabálykövetés és szabályszegés; a normaszegésre adható válaszlépések, a felelősségvállalás, a bocsánatkérés, a megbocsátás, valamint a jóvátétel lehetőségei, hatásai, konzekvenciái és korlátai; a közösségi döntéshozatal során történő partneri együttműködés feltételei, valamint mindebben az emberek egymás iránt érzett bizalmának, felelősségének és kötődésének jelentősége.

Ahogy az említett kifejezések is jelzik, jelen dolgozat témája hídként kíván szolgálni a különböző *tudományágak* és *intézményrendszerek között*, egyszerre érintve a pszichológia, a szociálpolitika, a szociológia, a kriminológia és a jog tudományát a társadalompolitika valamennyi szintjén.

A dolgozat négy olyan bűncselekmény ismertetésével kezdődik, amely az elmúlt két év során élénk visszhangot keltett a magyar közéletben. A felidézett esetek illusztrálni kívánják, hogy közel sem egyértelmű, mit is kezdjen a társadalom egy halálos kimenetelű, hirtelen felindulásból elkövetett csoportos bántalmazással, egy szóbeli vita elmérgesedéséből kialakuló késsel vagy egy „jó barátságnak” tekintett kapcsolat brutális gyilkossággá fajulásával. A történetek mindegyike fiatalok személyek aktív részvételével zajlott mind az elkövetői, mind a sértetti oldalon. Ezen szempont szintén számos kérdést felvet a büntetőpolitika mellett a gyermek- és ifjúságvédelem, az oktatáspolitikai és az egyéb társterületek számára.

A bevezetésben megfogalmazott *kiinduló felvetések* mindenekelőtt arra kívánják felhívni a figyelmet, hogy társadalompolitikai szemmel vizsgálva a példaként említett *bűncselekmények* (és a számos, ezekhez hasonló, naponta megtörténő tragédia) *okai* és *következményei*, továbbá a társadalom válaszaiból fakadó következmények különösen

összetett jelenségek. E következményeket végiggondolva kirajzolódik, hogy az ún. „igazságot szolgáló” rendszer mellett kulcsfontosságú a szerepe a szociálpolitikának, az oktatáspolitikának, a közösségépítő tevékenységeknek, az egészségpolitikának és a segítő szakmák mindegyikének. Ezek az alrendszerek, ahogy a kapcsolódó tudományágak is (a szociológia, a pszichológia, a szociálpszichológia, a jog, a filozófia, a közgazdaságtan stb.) csakis egymással karöltve képesek hathatós válaszok kidolgozására a bűncselekmények következményeként kialakuló társadalmi feszültségek hosszú távú enyhítésére. E gondolatmenetet követve nagyító alá kerülnek a *szociálpolitika* és az *igazságszolgáltatás* legfontosabb *kapcsolódási pontjai*. Láthatóvá válik, hogy az igazságszolgáltatás csupán egy átmeneti időszakban, korlátozott eszköztárral és hatással képes a bűncselekmények által érintettek életébe beavatkozni. Ezt a rendszert ugyanakkor keretbe foglalja a szociálpolitikai rendszer, amelynek az a feladata, hogy segítő szolgáltatásaival hozzájáruljon a társadalmi kirekesztődés, a dezintegráció, így – többek között – a bűncselekmények elkövetésének *megelőzéséhez* is. A prevenció mellett a szociálpolitika az *igazságszolgáltatás beavatkozását követően* is kulcsfontosságú, hiszen enélkül minimális lenne az esély az igazságszolgáltatás által „kezelt” személyek hosszú távú társadalmi integrációjára.

Keresve a lehetőségeket a fentiekben megfogalmazott *interdiszciplináris* és *interszektorális válaszokra*, az elemzés eljut a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletéhez – egy olyan megközelítéshez, amely elvrendszerével közös nyelvezetet teremthet az érintett szakterületek – különösképpen az igazságszolgáltatás és a szociálpolitika – számára.

A *bevezető fejezet* rövid összefoglalást ad a resztoratív igazságszolgáltatás legfőbb szemléletbeli és módszertani alapjairól, majd áttekinti jelen disszertáció célját: áttekintést nyújtani a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet elméleti alapjairól, gyakorlati megvalósulásairól, valamint magyarországi intézményesítési folyamatáról. Az intézményesítés lehetőségeinek és nehézségeinek mélyebb feltárása érdekében a tanulmány kiemelt figyelmet szentel a büntetőügyekben eljáró magyarországi bírák és ügyészek helyreállító igazságszolgáltatás iránti attitűdjeire, azaz a bennük megfogalmazódott, szemlélettel kapcsolatos legfőbb motivációkra és aggályokra.

A disszertáció *második fejezete* a helyreállító igazságszolgáltatás elméletének *makroszintű* szempontjainak feltárásával indul. Az elemzés kiindulópontjaként a

szabályszegésre adható válaszok mögötti elvrendszereket veszi sorra, így bemutatva a klasszikus – elrettentésre, elzárásra, megérdemlésre és rehabilitációra épülő – szankcióelveket. Logikájuk és eszköztáruk bemutatása mellett láthatóvá válik, hogy ezen elvek mindegyikében közösnek tekinthető, hogy *alanyaikra passzív szereplőként* tekintenek, akiknek feladata, hogy „elszenvedjék” a szankció hatását. Emellett szó kerül a büntetés erkölcsi értelemben vett indokoltságáról, azaz arról, hogy valóban alátámasztható-e érvekkel „a szándékos fájdalomokozás”. Az elemzés azon szankcióelvek alkalmazását tartja erkölcsileg is indokolhatónak, amelyek esetében a *hangsúly nem a büntetésre, hanem a következmények elmaradhatatlanságára* kerül.

A fenti gondolatok vezetnek el a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletének részletes bemutatásához. E megközelítés meghatározását, alapelveinek felsorolását követően az elemzés elhelyezi a resztoratív megközelítést az egyéb szankcióelvek rendszerében, kirajzolva a köztük meglévő hasonlóságokat és különbségeket. A resztoratív elmélet és gyakorlat kialakulása mögött meghúzódó legfontosabb társadalmpolitikai szempontok áttekintését követően a dolgozat bemutatja a világ különböző pontjain kialakult gyakorlati modellek eredetét, módszertanát és elterjedtségét. Részletes képet nyújt arról, hogy miként és hol segíthetik elő közösségek, áldozatok és a hagyományos büntető-igazságszolgáltatási rendszerek diszfunkciói a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletének és gyakorlatának elterjedését, továbbá hogyan járulnak hozzá a különböző modellek – a sértett–elkövető közötti mediáció, a konferencia-modellek, a kör-modellek, a különböző közösségi tanácsok, valamint a közösség és áldozati szempontokat figyelembe vevő eljárások – egyre intenzívebb térnyeréséhez szerte a világon.

A makroszintű szempontok feltérképezését követően az elemzés a „*mikrovilág*” bemutatására összpontosít. Ezen alfejezet célja az, hogy részleteiben is áttekintse, milyen *pszichológiai és szociálpszichológiai folyamatok* játszódnak le a helyreállító szemléletű eljárások során. HARRIS, BRAITHWAITE és WALGRAVE (2007)¹ e témában alkotott elméletének ismertetését követően a belső dinamikai folyamatok az ún. „4-utas modell” elemzésével kerülnek nagytól alá. A gondolatmenet kiindulópontja, hogy az *erkölcsi gondolkodás* fejlődése, a *felelősségvállalás*, a *szégyenkeltés* és *szégyenérzet*, valamint a *társadalmi kötelekek*

¹ HARRIS, N.–WALGRAVE, L.–BRAITHWAITE, J. (2004), Emotional dynamics in restorative conferences. *Theoretical Criminology*, Vol. 8. No 2., 191–210.

egyaránt fontos összetevői mind a bűnelkövetés kialakulásának, mind a sikeres társadalmi reintegrációnak. A modell azt kívánja bemutatni, hogy milyen kapcsolatban áll egymással e négy dimenzió, és melyek azok a faktorok, amelyek növelhetik a társadalmi reintegráció esélyét. Ezt követően az elemzés azt vizsgálja, hogy milyen hatást gyakorolnak a helyreállító szemléletű eljárások a fenti négy dimenzióra. Az ismertetett modell következtetése szerint a fentiekben jelzett négy fogalom segíthet megérteni a resztoratív szemléletű eljárások működésének és a megtorlásra építő megközelítésekkel szembeni nagyobb hatékonyságának okait ugyanúgy, ahogy vezetőként is szolgálhat a „rossz gyakorlatok” kialakulásának megelőzéséhez.

A második fejezet befejező része a *mezőszint* feltárására vállalkozik. Ennek keretén belül kerülnek rendszerezésre a helyreállító igazságszolgáltatási modellek legfőbb típusai. Láthatóvá válik, hogy az egyes jogrendszerek modelljei annak alapján is megkülönböztethetők, hogy azok mely pontokon és mennyiben formálisan engedik beékelődni a resztoratív eljárásokat a hagyományos igazságszolgáltatási rendszerek eljárásai közé. A bemutatott tipológiákkal a cél az, hogy érzékelhető legyen: *a helyreállító szemlélet alapelemeit alkalmazva a kialakuló gyakorlatok széles skálán mozoghatnak a társadalmi intézmények valamennyi szegmensét érintve.*

A helyreállító igazságszolgáltatás szemléletéhez kapcsolódó módszerek közül Európában a mediáció tekinthető a legelterjedtebbnek, így a fejezet e modell nemzetközi gyakorlatát részleteiben is tárgyalja. A nemzetközi összehasonlítást követően empirikus adatok olvashatók a resztoratív eljárások eredményességéről. A főbb értékelő kutatások és szempontok áttekintése jól mutatja, hogy *a helyreállító szemléletű programok messzemenően eredményesnek mutatkoznak* a résztvevő felek elégedettsége, az elkövetők sikeres reintegrációja, a megállapodások megkötésének kiemelkedően magas aránya, a bűnisméltés csökkenése, az áldozatok felé történő jóvátétel, a poszttraumatikus stressz-szindrómák csökkenése, valamint az állami (igazságszolgáltatási és szociális célú) költségek megtakarítása terén. Ennek keretén belül bemutatásra kerül néhány olyan kutatás is, amely a lakosság büntetés iránti igényét, jóvátételi szemléletű szankciókkal kapcsolatos nyitottságát, valamint az igazságszolgáltatás felé megfogalmazott elvárásait mérte fel. Utóbbiak kirajzolták a társadalmi nyitottságot a jóvátételt célzó eljárások alkalmazása iránt. Az empirikus áttekintést követően a fejezet az *intézményesítéssel kapcsolatos* általánosan

megfigyelhető jelenségeket, a tipikus *nehézségeket* és *támogató faktorokat*, valamint a sikeres *intézményesítés* főbb *szükségeit* fejt ki bővebben egy 2004–2005-ben folytatott nemzetközi kutatás alapján. A fejezet záró szakasza a resztoratív igazságszolgáltatás terén fellelhető széleskörű nemzetközi együttműködési protokollokat, ajánlásokat, egyezményeket és szabályzatokat tekinti át.

A dolgozat *harmadik fejezete* a resztoratív igazságszolgáltatás magyarországi folyamatát elemzi. A fejezet *első részében* található *történeti áttekintés* bemutatja azokat a társadalompolitikai előzményeket, amelyek alapjaiban meghatározták az 1990-es évek büntetőpolitikai, jogi- és intézményfejlesztési folyamatait. E körülmények feltárásával jobban érthetővé válik, hogy miként szivárogtak be a resztoratív elvek *elsőként az elméleti-kriminológiai gondolkodásba, ezt követően a civil szektor újításai közé, majd az államigazgatás szintjén megjelenő reformok szemléletébe*. Az intézményesítési folyamat elemzése során a nemzetközi együttműködések szerepét úgyszintén hangsúlyozza. A resztoratív igazságszolgáltatás hazai fejlődésének közel húsz éves történeti áttekintésével – a kihívások, a támogató faktorok, az együttműködések terén megfigyelt nehézségek bemutatásával – a dolgozat egyben egy olyan evolúciós folyamat felvázolását is vállalja, amely esettanulmányként, valamelyest „típustörténetként” talán más közép-európai ország számára is alkalmazható, illetve amelynek tanulságai relevánsak lehetnek egyéb, újnak számító szemléletre és eszközrendszerre építő társadalompolitikai módszerek hazai bevezetése kapcsán.

A fejezet *második részében* a Magyarországon *jelenleg* elérhető, helyreállító igazságszolgáltatási szemléletű *programok* összefoglalása olvasható. Az áttekintés – a dolgozat szemléletét alapjaiban meghatározó – BRAITHWAITE (2002)² és WALGRAVE (2008)³ által kidolgozott piramiselméletre épül. E megközelítés segít abban, hogy egy rendszerben, integráltan váljon láthatóvá a helyreállító szemlélet megjelenése és szerepe a gyermek- és családsegítés vagy az iskolai konfliktuskezelés témájától egészen a büntetés-végrehajtás szintjéig. A már jelenleg is működő programok sokszínűségének bemutatása mellett az áttekintésnek az is célja, hogy érzékeltesse a resztoratív szemlélet jelentőségét és a hozzájuk fűzött funkciók széles skáláját a társadalompolitikai alrendszerek valamennyi szintjén.

² BRAITHWAITE, J. (2002), *Restorative justice and responsive regulation*. Oxford, New York, Oxford University Press

³ WALGRAVE, L. (2008b), *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*. Devon, Willan Publishing

Az elméleti háttér és a magyarországi folyamatok bemutatását követően a *negyedik fejezet* tárgyalja, hogy mit gondol minderről a hazai, büntetőügyekben eljáró ügyészi és bírói kör. A fejezet egy negyvenöt, túlnyomó részt első fokon eljáró bírával és ügyésszel készített, félig strukturált interjúkra épülő kutatás tanulságairól kívánt képet alkotni. Fő kérdése, hogy *miként viszonyulnak a jelenlegi magyar jogalkalmazók a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletéhez és a sértett–elkövető közötti mediációhoz*. A kutatás kiinduló felvetése, hogy a mediáció gyakorlatba történő átültetésekor ezek a szakemberek kulcsfontosságú szereplők: egyéni meggyőződések, hitük a helyreállító igazságszolgáltatásban, illetve az azzal kapcsolatos fenntartásaik nagyban befolyásolhatják, hogy ténylegesen küldenek-e esetet például mediációra, vagy inkább egyéb intézkedést preferálnak az adott körülmények között.

A fejezet elsőként rövid áttekintést ad azon szempontokról, amelyek indokolják jogalkalmazók attitűdjeinek felmérését, valamint összefoglalja az e téren található legfontosabb kutatási eredményeket. Az eredmények elemzése elsőként arról ad képet, hogy miként tekintenek a jogalkalmazók a jelenlegi büntetőigazságszolgáltatás rendszerére, a létező szankciókra, valamint saját szerepükre a mindennapok során. Mindezek tükrében, az elemzés második része bemutatja, hogy miként vélekednek a megkérdezettek a mediáció intézményéről: mit tartanak abban motiválónak, aggályosnak, kiemelt kérdésnek és fontos szükségletnek.

A kutatás során a leginkább szembeűnő tanulság talán annak felismerése, hogy az első fokon tevékenykedő jogalkalmazók egyéni döntéseit és mindennapjait milyen átfogóan meghatározza az aktuális *jogszabályi, hivatali, szervezeti rendszer*, amelyen belül tevékenységüket végzik. Más szavakkal, a jogalkalmazók sokkal *inkább hivatalnokai, mint a „jog részbeni alkotói”* az aktuális rendszernek. Úgy tűnik, a napi gyakorlatot behatároló döntéseket, állásfoglalásokat és irányadásokat elsődlegesen az intézményi hierarchia magasabb szintjein határozzák meg, azok tehát kevésbé tekinthetők az egyéni meggyőződés eredményeinek. Ebből következően a disszertáció kritikájaként is megemlíthető, hogy a jogalkalmazói attitűdök feltérképezéséhez egy makroszintű, szervezeti rendszert és döntésmechanizmusokat feltáró kutatás talán átfogóbb képet adhatna, mint egy itt ismertetett, mikroszintű jelenségeket (egyéni attitűdöket) feltáró kutatás.

Ugyanakkor számos tényező bizonyítja az egyéni attitűdök terén látható különbségeket, a kognitív és érzelmi szempontok sokszínűségét a jogalkalmazói szakemberek körében. Ezek jelentősége nem alábecsülhető, főként akkor nem, amikor maga a kutatott téma is – a helyreállító szemlélet szerepe a szabályszegésre adandó válaszok között – definíciójánál fogva az egyéni percepciókra, érzelmekre, személyes kapcsolatokra és konfliktusokra épít. Továbbá nem megkerülhető, hogy képet alkossunk a jogalkalmazók egyéni vélekedéséről akkor, amikor a büntetőeljárás folyamatában jelenleg ők játsszák a főszerepet; amikor a jogalkalmazói diszkréció általánosan is egyre nagyobb teret kap az igazságszolgáltatás folyamatában, és amikor világos, hogy a mediáció alkalmazásában az ő döntésük hivatott megszűrni, milyen ügyek kerüljenek mediációra.

Az elemzés a kérdezett jogalkalmazókat – az egyenként másfél órás beszélgetések alapján – négy személyiségtípusba sorolja: a „*bivatalnok*”, a „*tanár*”, a „*filozófus*” és az „*önértékelő*” címkék hivatottak éreztetni, hogy a kérdezettek véleményükben, a hangsúlyokban, a prioritásokban milyen szempontokat emeltek ki leginkább. Céljaik és érdekeik kapcsán eltérések mutatkoztak a „formális” és a „holisztikus” rendszerben gondolkodók között. Természetesen a vizsgált szempontok minden személyiség esetében kombinálva jelennek meg, tehát kizárólag egy típusba senki nem sorolható. Azonban ezek a tényezők eltérő hangsúllyal jelennek meg a különböző narratívákban, segítséget nyújtva ahhoz, hogy a jogalkalmazók heterogén csoportja és az őket napi szinten hajtó erők valamelyest jobban átláthatók legyenek. Elmondható, hogy a fenti tipológiafelvetések segítségével közelebbi kép adható a jogalkalmazók számára fontos szempontokról, érvekről, érzelmekről, motivációkról, valamint a köztük lévő különbözőségek eredőiről.⁴

Mindennek konkrét szakmapolitikai vonatkozásai is lehetnek minden olyan reform során, amely kapcsán fontos a jogalkalmazókkal való hatékony együttműködés, az érdekközösségek felismerése és szempontjaik figyelembevétele a változtatások megvalósításában. A szakmán belüli kommunikáció és a legitimitás alapvetően meghatározó bármilyen új jogi vagy társadalompolitikai intézmény bevezetésekor. Ennek elérése céljából segítség lehet, ha a jogpolitikusok tisztában vannak azzal, hogy a majdani megvalósítók közül kinek mi számít előnynek, motivációnak és kik, mitől tartanak a mindennapok során.

⁴ Ezen tipológiák konceptualizálása és érvényességének bizonyítása azonban további, mélyreható kutatásokat igényel.

Jelen kutatás segít igazolni, hogy jogalkalmazók nem követnek konzisztens morális büntetésfilozófiai elméleteket, amikor a büntetés szükségességén gondolkodnak, illetve amikor azt a mindennapi gyakorlatban alkalmazzák. Sőt. Bár *a büntetés céljaként elsőként az elrettentést határozzák meg*, sok esetben maguk is vallanak arról, hogy *menyire nem képes a büntetés ezt a küldetését teljesíteni*. A beszélgetések alapján feltételezhető, hogy a szankciókról való döntések során fontosabb szempontként szerepel az, hogy a bűncselekményt minden esetben valamilyen következmény kövesse, mint az, hogy ez a következmény tényleges fájdalmat okozzon. Ennek a distinkciónak fontos szerepe lehet akkor, amikor a helyreállító szemléletű programok büntetőrendszerbe történő beilleszthetősége a kérdés. Hiszen elmondható, hogy egy olyan reakciónak, amely a károk helyreállítását tűzi ki elsődleges célként, ugyanúgy helye lehet a szankciórendszerben, amennyiben az minden esetben következményekkel szembesíti a szabályszegőt. A reakciónak nem feltétele, hogy joghátrány(fájdalom)-okozásból induljon ki; joghátrányt okozhat, de, ha okoz is, az a reakció mellékhatásaként és nem mint önmagáért való cél jelenjék meg.

Az interjúk megerősítik azt a feltevést, mely szerint a klasszikus büntető-igazságszolgáltatásban *az áldozatok* nemcsak bűncselekmények sértettjeivé, hanem, sok esetben maga a *büntetőeljárás kárvallottjává* is válnak. Az eljárás az áldozatot továbbra is tanúként kezeli: vallomása és együttműködése az elkövető bűnösségének megállapítását szolgáló kellékként funkcionál az igazság szolgáltatása során.

A jogalkalmazók mindennapjait leginkább veszélyeztető faktorként a *kiégés* jelensége jelent meg. Többek között a túlterheltség, a rutintevékenységek, a személytelen eljárás, a hatásküliség, az eljárások késedelmessége eredményezi, hogy sokan úgy érzik, nem azért végzik munkájukat, mert annak látható értelme lenne, hanem azért, mert, ahogy mondják, „ez a dolgunk – ezt kell tenni”.

Mind a bírói, mind az ügyészi szervezetrendszer erőteljesen *izolált és hierarchikus berendezkedésű*. Ennek köszönhetően a jogalkalmazók elszigetelődnek az egyéb szakmáktól, szervezetektől. Így, míg a helyi vezető szerepe, befolyása elsődlegessé válik, a jogalkalmazók egyéb szakmák képviselőitől csak korlátozott mértékben kapnak visszajelzéseket; a multidiszciplináris esetkezelésre, vitákra, képzésekre, ön- és szervezetfejlesztésre a rendszer csak elvétve ad lehetőséget. Partneri együttműködések, egyeztetések helyett a jogalkalmazók a fentről történő, centralizált irányítás végrehajtói.

Mindebben a gyakori *jogszabály-változásokat* nem fejlődésként érzékelik, hanem olyan reformokként, amely *szakmai elbizonytalanodást, kiszolgáltatottságot* eredményezhet. Az említett szakemberek tehát a fejlesztéseknek sokkal inkább „*elszenvedői*”, mint „*alakítói*”.

Az ügyészi és bírói szervezet sajátosságaiból adódóan jogalkalmazók számára ritkán nyílik arra lehetőség, hogy a munkájuk során felmerült javaslataikat, kreatív megoldásaikat megosszák, és gyakorlatba átültethessék. Az izoláltság és a hierarchikus berendezkedés együttesen eredményezi a rendszer konzervativizmusát, a reformok gyakorlatba való átültethetőségének nehézségeit. A külső elemzés hiánya és a reformokkal szembeni ellenállás tehát oda-vissza ható tényezők: *minél kisebb a nyilvánosságra, átláthatóságra és reflexivitásra való lehetőség (vagy kötelezettség), annál fontosabb stratégiává válik ezek elkerülése, a „szervezeti bezárkózás”*. Mindennek eredménye a már megszokott eljárásokhoz való ragaszkodás, és a változtatások lehetőség szerinti elkerülése, mely tovább erősíti a bezárkózás szükségességét (hiszen egyre nagyobb az elvárt és a tényleges működés közötti szakadék). Ez az „ördögi kör” ugyanúgy megjelenhet egy-egy szakember, mint a szervezet egészének szintjén.

A büntetőrendszerről és -szemléletről alkotott nézetek mellett az elemzés részleteiben is megvizsgálja a *mediációhoz kötődő motivációkat és aggályokat*. Kiemelendő, hogy az „ideális” szankciókról való gondolkodás során jogalkalmazók számos olyan alkotóelemet (támogatás, kontroll, szembesülés, elkövető aktivitása, jóvátétel, dialógus stb.) megemlítettek, amelyek a helyreállító szemléletet képviselő technikáknak alapvető módszertani és szemléletbeli összetevői is egyben. Tehát elmondható, hogy jogalkalmazók sok esetben úgy fogalmazták meg a bűncselekményre adandó „hatékony” válaszadás lényegét, hogy – anélkül, hogy ennek okvetlenül tudatában lettek volna – közben nagymértékben építettek a helyreállító szemlélet alapeszköztárára is. Mindez tovább erősíti az a tézist, hogy *a helyreállító és hagyományos szankcionálási szemlélet egymással számos ponton kompatibilis*, a két rendszer nem áll olyan távol egymástól, mint ahogy az első látásra tűnik. Annak kérdése pedig, hogy mely pontig fogadható el, hogy adott bűncselekményekre adandó reakciót kizárólag a felek magán döntése határozhassa meg, és hol húzandó meg az a határ, ahol a *privát* megállapodást a *közérdeket* képviselő állami büntetőhatalom döntésével együtt kell érvényesíteni, az a mindenkorai büntetőpolitikai döntések függvénye.

Meglepő eredménye a kutatásnak, hogy jogalkalmazók számára *nem jelent gondot a bűncselekményben közvetlenül érintett feleknek átadni a döntési jogkört*, hogy az őket érintő konfliktusban megállapodásra jussanak, és ez kihatással legyen a büntetőeljárás további menetére. A szakemberek körében egyetértés van abban, hogy bizonyos mértékig a bűncselekmény valóban a felek ügye, ők maguk tudják leginkább megfogalmazni, mire van szükségük a károk helyreállításához, valamint a bűncselekmények jövőbeni elkerüléséhez. A döntés átadását tehát ésszerű reakciónak tekintik, amennyiben megbizonyosodnak az alapvető személyiségi jogok érvényesüléséről, az eljárás szabályozottságáról, valamint biztosítottak látják, hogy áldozatok nem válnak ismét áldozattá a folyamat során.

A kutatás során tapasztaltakat összefoglalva elmondható, hogy JOHN HOGARTH 1971-es megállapítása⁵ mindmáig aktuális: jogalkalmazók mindennapjai valóban a jogszabályok, a szervezet és az egyéni szempontok adta háromszögben zajlanak. Azonban mindebben úgy tűnik, a szakemberek leginkább mégis csak emberek, mint bármelyikünk, akiknek legfontosabb hajtóerejét az emberi visszajelzések és pozitív megerősítések adják. Erre példákat az a számos visszaemlékezés adott, amelyben a „siker” gondolata egyet jelentett egy ügyféltől érkező köszönettel. Egy ilyen visszajelzés szerepe több mint a hatósági szerep legitimációjának megerősítése: ez muníció arra, hogy jogalkalmazók erőre kapjanak és folytassák munkájukat, amelyekkel – akárhogy is, de – nap mint nap egyének és családok ezreit érintő döntéseket hoznak.

Jelen ismertetett téziseket összefoglalva, a disszertáció bevezetésében megfogalmazott négy hipotézis kapcsán a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítését bemutató elemzés az alábbi következtetésekre jut:

1. hipotézis: *A helyreállítás szemléletére épülő igazságszolgáltatási modell az elsődlegesen megtorlásra (büntetésre) épülő igazságszolgáltatásnál hatékonyabb választ adhat a bűncselekmények és/vagy szabályszegések által okozott társadalmi feszültségekre mind mikro- (személyközi kapcsolatok), mezo- (intézményi), mind makro (társadalmi) szinten.*

A helyreállító igazságszolgáltatás terén fellelhető elméleti, empirikus és gyakorlati kutatások bemutatásával az elemzés kirajzolja, hogy az aktív részvételre, az intenzív

⁵ HOGARTH, J. (1971), *Sentencing as a human process*. Toronto, University of Toronto Press

személyközi kommunikációra és a kölcsönös együttműködésekre épülő helyreállító szemléletű megközelítés – az eljárás meglévő korlátosságai ellenére is – hatékonyabban szolgálja a társadalmi integrációt, mint a megtorlásra és elrettentésre építő megközelítések.

Azonban szigorú jogi garanciák és módszertani alapelvek pontosítása szükséges ahhoz, hogy a láthatóvá váljon: a resztoratív eljárás nem más, mint egy „választható esély” az érintettek számára, sosem megfosztva őket alapvető személyiségi jogaiktól és a törvényes igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés lehetőségétől.

Az előnyök bemutatása mellett az elemzés tehát hangsúlyt fektet a helyreállító eljárások korlátaira is. Ezek feltérképezésével válik láthatóvá, hogy a társadalompolitikai kérdés valójában nem a két – a büntető és a resztoratív – paradigma közötti választás dilemmája, hanem hogy milyen mértékben, módon és mely rendezőelvek mentén alakítható ki e két megközelítés optimális kombinációja. (2. fejezet)

2. hipotézis: *A magyarországi szociálpolitikai és igazságügyi rendszer számos ponton lehetőséget teremt a helyreállító szemlélet gyakorlati alkalmazására.*

A magyarországi folyamatok bemutatásával (3. fejezet) a dolgozat azt kívánja illusztrálni, hogy a hazai szociálpolitikai és igazságügyi rendszer valóban széles skálát kínálhat a helyreállító szemlélet gyakorlati alkalmazásaira. Az áttekintés alapján – a jelenleg is működő programokon keresztül – mindennek jelei már e dolgozat írásának időpontjában is érzékelhetők. Emellett a szakpolitikai tendenciák, a civil, az állami és a kutatói szektorok egyre hangsúlyosabb együttműködése, valamint a nemzetközi partnerségek a jövőben újabb és újabb lehetőségeket tudnak megnyitni a resztoratív szemlélet bevezetésére a szociálpolitika rendszerében ugyanúgy, ahogyan az igazságszolgáltatás területén. A dolgozat bevezetésében olvasható BRAITHWAITE (2002)⁶ és WALGRAVE (2008b)⁷ által kidolgozott elméletek jól alkalmazhatók a magyarországi folyamatok leírásánál. Láthatóvá válik, hogy Magyarországon általánosságban még nem mondható el az, hogy a helyreállító szemlélet és gyakorlat a társadalompolitikai alrendszerek valamennyi szintjén elérhető lenne. Felfedezhető azonban a jelenlegi intézményi-, jogszabályi- és szakmapolitikai fejlesztések mentén számos olyan szándék,

⁶ BRAITHWAITE, J. (2002), *Restorative justice and responsive regulation*. Oxford, New York, Oxford University Press

⁷ WALGRAVE, L. (2008b), *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*. Devon, Willan Publishing

amely elősegítheti a resztoratív megközelítés jövőbeni, átfogóbb alkalmazását. Az elemzés rávilágít arra, hogy a hazai gyermek-, család- és ifjúságsegítés, az oktatási rendszer, a bűnmegelőzési és áldozatvédelmi szektor, az igazságszolgáltatás formális eljárásai, valamint a büntetés-végrehajtás már jelenleg is több ponton nevesíti különböző programok formájában alkalmazza a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletét.

3. hipotézis: *A helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete számos ponton releváns a magyarországi bírák és ügyészek számára.*

A jogalkalmazókkal készített kutatás elemzéséből (4. fejezet) láthatóvá válik, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete számos ponton relevánsnak tekinthető a magyarországi bírák és ügyészek számára. Mindezt többek között az illusztrálja, hogy a megkérdezettek az igazságszolgáltatási rendszerhez kötött elvárásaik végiggondolásakor több olyan szempontot kiemelnek, amelyek – anélkül, hogy ezzel tisztában lettek volna – a helyreállító személet alapelveinek is gerincét képezik. Ezen összefüggések azt engedik feltételezni, hogy érdemes a helyreállító- és a büntető-igazságszolgáltatás paradigmájának összehangolásán gondolkozni, bármennyire is számottevő eltérés található a két megközelítés céljai, nyelvezete és eszközrendszere között. A jogalkalmazókkal végzett kutatás eredményei továbbá azt engedik feltételezni, hogy a resztoratív elvek más, nehézségekkel küzdő célcsoportokkal foglalkozó segítő szakmák számára is irányadó szemléletegyüttest nyújthatnak minden olyan szakterület esetében, amelyeknek célja a hatékony prevenció, problémakezelés, reintegráció–rehabilitáció, valamint az állampolgárok társadalmi kötelekeinek és közösségeinek erősítése.

4. hipotézis: *Magyarország – mint a büntetőjogi mediáció intézményesítésében különösen fiatalnak számító ország – esetében reális veszély, hogy a helyreállító szemlélet alapelvei számottevően sérülnek a konkrét intézményi és jogszabályi reformok során.*

Az intézményesítés előtt álló egyik legnagyobb kihívás, hogy a szakemberek a reformok mögötti alapvető szemléletbeli megfontolásokat megértsék–megértetessék, valamint következetesen képviseljék a mindennapi jogalkalmazás során. Bármennyire is paradoxnak tűnik, rendkívül nehéz feladat az „igazságot szolgálók” számára, hogy újszerű szemléletet, innovatív gyakorlatot és egyéni világgépet illesszenek be az igazságszolgáltatás merev intézményi és jogszabályi keretei közé, valamint futószalag-szerű ügykezelésük rendszerébe.

A hazai intézményesítés folyamatainak részletes elemzésével láthatóvá válik, hogy a magyarországi fejlesztéseket nagyban meghatározza *a jogászai szemlélet dominanciája, a reformok iránya, a döntéshozói (in)konzisztencia, valamint a mikro- és makro-szintű szakmafejlesztési törekvések* alakulása. A jövőbeni folyamatok előrevetítését a jelen rendszer *SWOT-elemzése* segíti. Ennek keretén belül a dolgozat áttekintést ad a helyreállító igazságszolgáltatás hazai intézményesítésének kapcsán megfogalmazandó legfontosabb erősségekről, gyengeségekről, lehetőségekről és veszélyekről.

A disszertáció *végző következtetése* azonban túlmutat az intézményesítési kérdéseken. Visszaulva a bevezető gondolatokra, az egymás iránt érzett bizalomból és kötődésből; a következményekkel való nyílt szembenézésből; a felelősségvállalásból; az őszinte és partneri kommunikáció bátorításából; valamint a jóvátétel és megbocsátás esélyének felkínálásából származó lehetőségek mérlegelése alkotja e dolgozat gerincét. Mindezek kapcsán pedig – függetlenül a jogszabályi és intézményi reformoktól – kulcsfontosságú, hogy a fenti szempontokat következetesen alkalmazzák a gyermek-, ifjúság-, családsegítés, az oktatás, a közösségépítés, a szociális és mentális segítség, az egészségvédelem, a foglalkoztatás, a jogvédelem, a bűnmegelőzés, az áldozatvédelem, az igazságügyi terület, valamint a helyi és központi igazgatás területén tevékenykedő szakemberek mindennapi munkájuk során. Ha ez megvalósul, már elmondható, hogy megindult a resztoratív szemlélet beillesztése a hazai társadalompolitikába. Mindez pedig már önmagában is jelentősen segítheti a mikro, mezo- és makroszintű társadalmi feszültségek hatékony feloldását.

És mi más is lenne a társadalompolitika szerepe...